OPEN ACCESS

Int. Jr. of Contemp. Res. in Multi. *PEER-REVIEWED JOURNAL* *Volume 5 Issue 3 [May-Jun] Year 2026*

IJCRM International Journal of Contemporary Research In Multidisciplinary

Review Article

आचार्यसूर्यमणिरथविरचिते काश्मीरोदयखण्डकाव्ये काश्मीरस्य सौन्दर्यवर्णनम्।

सुरजविश्वालः

राष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः तिरूपति, आन्ध्रप्रदेशः, भारतम्।

Corresponding Author: * सुरजविश्वालः

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.21131165

Abstract

संस्कृतसाहित्यमत्यन्तं व्यापकम् ।मानवसभ्यतायाः सर्वाणि उपादेयोपादानानि अत्र सन्निवेशितानि । आदौ वेदानां रचना जाता तदनन्तरञ्च तद्व्याख्यानभूता ब्राह्मणग्रन्थाः अरच्यन्त, ब्राह्मणग्रन्थेभ्यः पश्चादारण्यकानि विरचितानि ,तदनन्तरमुपनिषदः ततो पुराणानि, रामायणं महाभारतं च। सेयं परम्परा सातत्येन कियता स्वरूपविपर्येण सह काव्य-नाटक-गद्य-चम्पू-कथा-स्मृति-तन्त्रादि-निर्माणविधया चिरमन्ववर्तत।

प्रत्येकदेशस्य संस्कृतिः सभ्यता च साहित्ये एव प्रत्युद्भासितं भवति । देशसंस्कृतेः उत्थानपतने परिवर्तनपरिवर्धने वा तत्साहित्ये एव दृश्यते। तथैव भारतदेशस्य समस्तसंस्कृतिः संस्कृतसाहित्ये लभ्यते। भारतदेशस्य आत्मा संस्कृतसाहित्ये एव वसति । जातेः गुणशीलनिर्माणविषये संस्कृतसाहित्यस्य प्रथमं स्थानं वर्तते। तपः, त्यागः, उदारता, आशावादः, सर्वसमानत्वमित्यादि विषयान् संस्कृतसाहित्यमेव बोधयति। संस्कृतसहित्यं प्रधानतया द्विधा विभक्तुं शक्यते- वैदिकसाहित्यम्, लौकिकसाहित्यञ्चेति ।

सस्कृतसाहित्ये वेदानां स्थानं सर्वोपरि वर्त्तते। अखिलभूमण्डलेऽस्मिन् समुपलब्धेषु विविधभाषागतप्राचीन ग्रन्थेषु वेदः सर्वेभ्यः प्राचीनतमः इति सवैरेव अङ्गीक्रियते। वैदिकवाङ्मये वेदाः संहिता, ब्राह्मणम्, आरण्यकम्, उपनिषदः इत्यादिभेदैः तानि प्रतिभिद्यते ।

वैदिककालादारभ्य साम्प्रतिकालापर्यन्तं सर्वे भारतीयशास्त्रकारा आत्यन्तिकशान्तिं कामयमानास्तदधिगतये यत्नशीला दृश्यन्ते। तदर्थं नानाशास्त्राणि प्रणीतानि नानोपाया अपि परिकल्पिताः, शान्तिस्वरूपस्य परमात्मनः सकाशादेव जातस्य जीवात्मनोपि शान्तिरूपत्वात् स सर्वदैव तत्स्वरूपेऽवस्थातुमीहते।लौकिकवाङ्मये महाभारतरामायणादयः, कालिदासादीनां महाकवीनां काव्य- खण्डकाव्य-रूपकालङ्कारशास्त्राणि विलसन्ति। एतेषु त्रिषु लौकिकसाहित्यस्यापि नितराम् आदरः विद्यते।

Manuscript Information

- **ISSN No:** 2583-7397
- **Received:** 11-05-2026
- **Accepted:** 25-06-2026
- **Published:** 30-06-2026
- **IJCRM:**5(3); 2026: 1324-1326
- **©2026, All Rights Reserved**
- **Plagiarism Checked:** Yes
- **Peer Review Process:** Yes

How to Cite this Article

सुरजविश्वालः.आचार्यसूर्यमणिरथविरचित काश्मीरोदयखण्डकाव्ये काश्मीरसौन्दर्यवर्णनम्. Int J Contemp Res Multidiscip. 2026;5(3):1324-1326.

Access this Article Online

www.multiarticlesjournal.com

KEYWORDS: काश्मीरोदयखण्डकाव्यम्, आचार्यसूर्यमणिरथः, काश्मीरसौन्दर्यम्, प्रकृतिवर्णनम्, संस्कृतखण्डकाव्यम्

© 2026 सुरजविश्वालः. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC ND).https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

खण्डकाव्यलक्षणम्

खण्डकाव्यं काव्यस्य एकादेशानुकारि भवति । महाकाव्यस्य यानि लक्षणानि भवन्ति तेषां मध्ये सर्वाण्यपि लक्षणानि खण्डकाव्येऽपि लग्नानि भवन्ति । परन्तु सर्गसंख्याविषये सङ्कोचः भवति । अर्थात् अष्टाधिकः महाकाव्यसर्गाः भवेयुः । खण्डकाव्ये तु द्वौ वा त्रयो वा भवति । एवम् अष्टादशवर्णनानां मध्ये कतिपयान्येव वर्णनानि अत्र भवन्ति । एवं महाकाव्यापेक्षया खण्डकाव्यस्य भेदः सिद्ध्यति । खण्डकाव्ये तु एकः पक्षः उन्नीयते । महाकाव्ये एकस्य एकाधिकानां वा नायकस्य नायकानां वा समग्रमेव जीवनं चित्रितं भवति

खण्डकाव्यानामाविष्कार:महाकविकालिदासेन लौकिकसाहित्ये इदम्प्राथम्येन आविष्कृतम् । तस्मात्प्राक् खण्डकाव्यस्य प्राचीनत्वं केषाञ्चित्परिशीलकानां दृष्टिपथे नायातम् । किन्तु अपरेषां परिशीलनं खण्डकाव्यस्य प्रस्तावः ऋग्वेदादिषु निगुढमिति मतम् । वस्तुतः काव्यं नाम कमनीयार्थबोधकत्ववाक्यमेव । यत्र वर्ण्यमाने एकस्मिन् वाक्ये कमनीयार्थबोधकत्वं गोचरति यत्र खण्डकाव्यस्य प्रस्तावः भवत्येव । यत्र वाक्यप्रवाहे कमनीयार्थं स्फुरति तदवश्यं खण्डकाव्यमिति वक्तुं शक्यते । ऋग्वेदे विद्यमानानि वाक्यानि अत्र निदर्शनभूतानि भवितुमर्हन्ति ।

भक्तिसमयं यथा उपनिषत्सु बौद्धादिग्रन्थेषु च ऐतिहासिकं यथा रामायणे महाभारते च प्रस्तुतं प्रकृतिवर्णनं रूपकान्तर्गतं यथा रुपकान्तरुपस्थापितपद्यानि सङ्कीर्णस्य शृङ्गारप्रधानं मेघदूतादिकमिति च पञ्चधा विभक्ताः ।

कविपरिचयः-

कवृवर्णने इत्यस्माद्धातोः कवयति वर्णयति वा इति व्युत्पत्त्या लोकोत्तरवर्णनानिपुणः कविः इत्यर्थोऽवगम्यते । कविः क्रान्तदर्शी इत्युच्यते । ब्रह्मा भौतिकसृष्टेः निर्माता भवति । परन्तु कविः सारस्वतकाव्यतत्त्वं निर्माति । कविः भगवतः सृष्टेः अतीतं, वर्तमानं, भविष्यञ्च स्वीयदिव्यदृष्ट्या द्रष्टुं शक्नोति । अतः कविः ऋषिपदवाच्यो भवतीति नास्ति कश्चन संशयः । विषयेऽस्मिन् उक्तं यत् -

स तत्त्वदर्शनादेव शास्त्रेषु पठितः कविः ।
दर्शनाद् वर्णनाच्चाथ रूढा लोके कविश्रुतिः ॥[1]

भारतभूखण्डमिदमतीव विशालं भवति । अस्यामेव पवित्रभूमौ नैकानि राज्यानि सन्ति । परन्तु उन्नतकलास्थापत्यानामाकरः भवति उत्कलराज्यमेतत् । संस्कृतसाहित्यरसिकशिरोमणिः पण्डितप्रवरः उत्कलप्रदेशस्य गौरवभूतस्य चर्तुधामसु अन्यतमे श्रीक्षेत्रधाम्नि स्थितस्य श्रीसदाशिवपरिसरस्य सूर्यकान्तमणिसदृशः आचार्यः सूर्यमणिरथः अन्यतमः ।सः संस्कृतकविपण्डितेषु आचार्यः रथमहोदय स्वीयसरलग्रन्थरचनाचातुर्येण संस्कृतजगति परिचितोऽस्ति । अयं महाशयः स्वकविताप्रतिभया युवकवित्वेन विद्वद्भिरभिनन्दितः । संस्कृतसाहित्ये ऐतिहासिक खण्डकाव्येषु डॉ. सूर्यमणिरथ प्रणीतस्य काश्मीरोदयं खण्डकाव्यस्य स्वारस्यमास्वादयन्ति सहदयाः । सः तस्य कृतौ काश्मीरोदयं खण्डकाव्यमिति काव्यस्यान्ते काव्यपुष्पिकामाध्यमेन स्वपरिचय निरूपणावसरे प्रतिपादयति । कविः रथमहोदयः सहृदयहृदयाह्लादार्थं सामाजिकानां

कानिचनकाव्यकुसुमानि सामाजिकान् प्रति अर्पयति । तेषु विरचितेषु ग्रन्थेषु केचनग्रन्थरत्नानि प्रधानानि भवन्ति ।यथा काश्मीरोदयखण्डकाव्यं भवति ।

काश्मीरोदयखण्डकाव्ये प्रकृतिवर्णनम्-

भूस्वर्गरूपेण ख्यातस्य काश्मीरस्य परिसीमामध्ये श्रीनगरमिति एका समृद्धा पर्यटनस्थली वर्त्तते । तत्रपर्वतपाददेशे एकः विशालः ह्रदः शोभते । तस्य ह्रदस्य नाम डालह्रदः । असौ ह्रदः स्वतनुं विस्तारयन् राजते । काश्मीरभ्रमणार्थमागताः पर्यटकाः तत्र नौकामाध्यमेन भ्रमन्ति । वणिक् जनाः अपि स्वनौकासु विविधपण्यद्रव्याणि स्थापयित्वा विक्रयार्थं तत्र भ्रमन्ति । तद्दर्शनेन ज्ञायते यत् तत्र एका भासमाना विपणी वर्त्तते इति । डालह्रदस्य शोभां दृष्ट्वा दर्शकाः अपि कृतकृत्याः भवन्ति । अस्मिन् अवसरे कैलासपर्वतस्थ मानसरोवरस्य अपेक्षया डालह्रदस्य आधिक्यं प्रदर्शयितुं कविः लिखति-

कैलासपर्वतधरोपरि राजमानं
कस्यापि दुर्गमतया भुवि नोपकारम् ।
विस्तारयन्नपघनं घननीरपूर्णो
यो मानसं हसति पद्मवनच्छलेन ॥[2]

मानससरोवर : अतुङ्गस्य कैलासपर्वतस्य शिखरभागे वर्त्तते । अतुङ्गपर्वतवेष्टितत्वात् सः सरः अर्थात् मानसः नाम कैलासपर्वतोपरि स्थितः सरः निविडजलपूर्णः अत्यन्तदुर्गमः भवति । अत एव प्राणीनां मानवानां न किञ्चिदुपकारः तस्मात् सरसः भवति । अत्र तु काश्मीरभुवि श्रीनगरे डालह्रदो वर्त्तते । यस्मिन् डालह्रदे काचित् नवविवाहिता तरुणी स्वनायकेन सह नौकाविहारं करोति । नौकाविहारसमये सा नौका मध्ये उपवेशनं कृत्वा नायकस्य वक्षसि स्वशरीरं संश्लेषयति, अथवा नायकस्य अङ्कोपरि निज मस्तकं शयितं करोति । तस्मिन् काले सा पश्यति यत् काचित् हंसी पद्मवने विचरन्तं हंसं चुम्बति । अर्थात् स्वचञ्च्वा हंसस्य चञ्चुं चुम्बति । एतत् दृष्ट्वा नायिकायाः मनसि स्वेन कृतं नायकस्य चुम्बनं स्मृतं भवति । पूर्वचुम्बनं स्मृत्वा सा रोमाञ्चिता सती मृदु सीत्कारध्वनिं करोति ।

डालह्रदमध्ये असंख्यानि नौकागृहाणि राजन्ते । तानि नौकागृहाणि अतिरमणीयानि दृश्यन्ते । रात्रौ तानि गृहाणि नीलविद्युदालोकेन सुतरां शोभां दधाति । डालह्रदे सहस्रशः दम्पती: आगत्य नौकागृहे उषित्वा यौवनसुखमनुभवन्ति।अनेन प्रकारेण हालह्रदस्य सौन्दर्यं सर्वेषां ह्रदयं आकर्षयति । स्वच्छाम्बुनिर्झरजनादविमण्डिताङ्गः – निर्मलजलपूर्णानां निर्झरिणीनां प्रवाहेण जायमानकलध्वनिभूषिताङ्गः, चेतोहरः- रमणीयः, प्रकृतिसुन्दरः, सोनमार्गः - सोनमार्गः इति प्रसिद्धः दर्शनीयः पर्यटकानां कृते आनन्ददायकः स्थानविशेषः, प्रकृतिसुन्दरः प्राकृतिकदृश्यपरिपूर्णत्वात् सुन्दरः, गोलमार्गः - एतन्नाम्ना प्रसिद्धः पर्यटकानामानन्ददायकः स्थानविशेषश्चास्ति । आकाशचुम्बिसरलैः तरुभिः- अतिदीर्घैः सरलनाम्ना प्रसिद्धैः, देवदारुभिः पाइन्जातीयैः चेति, तरुभिः पादपैः, विराजन् शोभमानः सोनमार्गः गोलमार्गश्च इति बोद्धव्यम् ।

श्रेष्ठः ललितनायकः महाराजः जाहाङ्गीरः अप्सराभ्यः अपि कात्या अधिकां प्रियां नीत्वा प्राकृतिकसौन्दर्यपरिपूर्णेऽत्र काश्मीरदेशे वसन्तकाले वासन्तिकीलीलायाः चरमां लीलां विहितवान् । अर्थात् प्रतिवर्षं वसन्तकाले जाहाङ्गीरः स्वपत्न्या सह काश्मीरमागत्य वासन्तिकीक्रीडायाः चरमां लीलां कृतवान्शृङ्गारक्रीडामनुभूतवानित्यर्थः ।

जाहाङ्गिरो ललितनायकनाकराजो
देवाङ्गनाऽधिकरुचा प्रियया सहात्र ।
वासन्तिकीं प्रकृतिसंचित कान्तिपुञ्जे
लीलामनन्यहृदयं चरमामकार्षीत् ॥[3]

काश्मीरदेशपरिसीमसमीपवर्ती आलोचितकाश्मीरदेशस्य परिसीमनिकटवर्ती, तापीसरित्जलसुधाकणकृत्यपूर्तिः – 'तापी' इति ताप्ती इति नद्याः जलमेव सुधाकणः तेन संपादिता नित्यकार्यपूर्तिः यत्र सः । अर्थात् ताप्तीनद्याःजलानि व्यवहृत्य यत्र निवासिनः जनाः प्रतिदिनं कार्याणि साधयन्ति । सुसंस्कृतजनाः - अतीवशुद्धाः जनाः यत्र सः । यत्र जनाः पूर्णतया पवित्राः सन्ति । श्रुतिवित्तपूर्णः - श्रुतिः वेदः एव वित्तम्, तेन पूर्णः वैदिकाचारव्यवहारपरिपूर्णः इति । पूतः - पवित्रः, स्वाध्यायतुन्दिलितः - वेदमार्गसमृद्धः, दुर्गरदेशः आस्ते दुर्गरः इति देशः आस्ते ।

काश्मीरदेशपरिसीमसमीपवर्ती
तापीसरिज्जलसुधाकणकृत्यपूर्तिः ।
पूतः सुसंस्कृतजनः श्रुतिवित्तपूर्णः
स्वाध्यायतुन्दिलितदुर्गरदेश आस्ते ॥[4]

अधुना जम्मूप्रदेशस्य स्थितिविषये कविः सूचयति यत् - काश्मीरस्य परिसीमायां शोभमानः तापीसरित् जलैः पवित्रितः दुर्गरः इति एकः देशः अस्ति । अत्रत्यजनाः अतीवसंस्कृतिप्रियाः । ते स्वसंस्कृतिसंरक्षणे वद्धादराः । तापीनदीजलामृतेन ते दैनन्दिनं कार्यं । वेदं प्रति जनानां महानादरोऽपि वर्तते । स्वाध्यायमांसलाः अत्रत्याः जनाः सन्ति । एतादृशान् जनान् निजोपरि धारयन् दुर्गरः (जम्मूः) इति एकः देशः राजते । राजा जाहाङ्गिरः स्वप्रियया सह काश्मीरे वासन्तिकीं शोभामनुभवितुमागतवान् । तदानीं तदर्थं सः मनोहरमुद्यानम् रमणीयं हर्म्यञ्च निर्मितवान् । यत्र कामः सर्वदा उवास । पुष्पोद्यानमध्ये मनोहरं तडागमपि विहितवान् । तत्र तडागे राजहंसाः अपि आनन्देन विचरन्ति स्म । एतत् सर्वं स्वकामवर्धनाय एव राज्ञा संपादितम् । एतदपि तस्य प्रियया सह विहितम् अभूतपूर्व सुरतं सूचयति । कामीनां कामोत्तेजनाय यद् यदपेक्षितं तत् सर्वं राज्ञा संपादितमित्यर्थः । श्रीमतः हरिसिंहस्य पुत्रः श्रीमान् कर्णसिंहः । सः १९३१ ख्रीष्टाब्दे जन्मग्रहणं कृतवान् । १९४९ ख्रीष्टाब्दे यदा श्रीकर्णसिंहः अष्टादशे वयसि उपनीतः तदा तस्य पिता श्रीमान्

१)का.अ.सू.-पृ.३१३
[2] काश्मीरोदयम्-श्लोक-१५७
[3] काश्मीरोदयम्-श्लोक-१३४
[4] काश्मीरोदयम्-श्लोक-१४२

© 2026 सुरजविश्वालः. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC ND).https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

हरिसिंहः जम्मूकाश्मीरस्य राजारूपेण तस्याभिषेकं कृतवान् । श्रीमान् कर्णसिंहः शुद्धमनाः भवति । संस्कृतपण्डितेषु तस्यानुरागः अतिमहानस्ति । सोऽपि सुगुणधरो वर्तते । अतः सर्वत्र तस्य सम्माननमस्ति ।

नेपालराजदुहिताऽखिलसद्गुणाढ्या
यत्पाणिपीडनमवाप्य मुदा नतास्ति ।
पुत्रद्वयस्य दुहितुश्च वशंवदस्य
यो भूषितः पितृतयाऽमितयापि दिष्ट्या ॥[5]

अस्मिन् काश्मीरे प्रान्ते अनेके प्रशिक्षिताः कृषकाः सन्ति । तेस्वकौशलमुपयुज्य उत्कृष्टसेवनास्पातिप्रभृतीनि फलानि कुङ्कुमकेसरादि दुर्मूल्यवस्तु च बहुना श्रमेण उत्पादयन्ति । एते पदार्थाः यथा देशे तथा विदेशेऽपि बहुप्रशंसिताः भवन्ति । जनाः अपि आग्रहेण प्राथम्यं दत्त्वा च एतान् पदार्थान् क्रीणन्ति ।

अत्रत्यसेवफल-नास्पतिकेशराणि
चोत्पादितानि कृषकैर्बहुना श्रमेण ।
देशान्तरेषु बहुमानपदं लभन्ते
श्रद्धास्पदं भवति को न गुणैकधारी ॥[6]

शीतकाले काश्मीरे अत्यधिकहिमपातः भवति । सर्वत्रबहुपरिमाणेन हिमपातात् वृक्षादयः आच्छादिताः भवन्ति । कविः एतदुत्प्रेक्ष्य कथयति यत् निविडपादपैः शोभितस्य काश्मीररूपिणः नायकस्य कोमलशरीरोपरि प्रकृतिनायिका अनुरागिणी भूत्वा शुभ्रं हिमरूपकं सुन्दरं प्रावारकम् आच्छादयति किमु ? अर्थात् सर्वत्र हिमपूर्णत्वात् तद्रूपकेण प्रावारकेण काश्मीरनायकः प्रकृतिनायिकाद्वारा आच्छाद्यते इति उत्प्रेक्षा जायते । चतुः पार्श्वे पर्वतवेष्टितं भारतस्याविच्छेद्याङ्गरूपेण परिचितं प्राकृतिकसौन्दर्यपूर्ण काश्मीरम् आत्मसात् कर्तुम् तस्य सीमान्ते विद्यमानः देशः विफलं प्रयासं करोति । पूर्वमपि सः एतादृशीं विधाय पराजयवरणं कृतवान् । एतद् विस्मृत्य अधुनापि काश्मीरं निजाधीनं विधातुं सः देशः चेष्टते, परन्तु सफलो न भवति ।

भूस्वर्ग इत्यभिधया विदितं समन्तात्
काश्मीरकं छलबलेन निजं विधातुम् ।
अत्यन्तगर्हितकरः प्रतिवेशिपाकि-
स्थानोऽधुनापि कु. उते विफलं प्रयालल् ॥[7]

संस्कृतिवर्णनम् -

काश्मीरस्य परिसीमायां शोभामानः तापीसरित् जलैः पवित्रितः दुर्गरः इति एकः देशः अस्ति । अत्रत्यजनाः अतीव संस्कृतिप्रियाः । ते स्वसंस्कृतिसंरक्षणे बद्धादराः । तापीनदीजलामृतेन ते दैनन्दिनं कार्यं साधयन्ति । वेदं प्रति जनानां महानादरोऽपि वर्त्तते । स्वाध्यायमांसला अत्रत्याः जनाः सन्ति । अतः काश्मीरदेशस्य जनाः अतीवसंस्कृतिप्रियाः वर्त्तन्ते । अतः अत्र कविः कथयति -

काश्मीरदेशपरिसीमसमीपवर्ती
तापीसरिज्जलसुधाकणकृत्यपूर्तिः ।
पूतः सुसंस्कृतजनः श्रुतिवित्तपूर्णः
स्वाध्यायतुन्दिलितदुर्गरदेश आस्ते ॥[8]

उपसंहारः

प्रकृतिशोभापरिपूर्णोऽयं प्रान्तः सर्वदा मनोहारी वर्त्तते। संस्कृतसाहित्ये शारदाक्षेत्ररूपेण अस्य प्रदेशस्य ख्यातिः सुतरां चकास्ति । शैवदर्शनस्य उद्गमस्थलमयं प्रदेशः इति प्राचीनकालात् प्रवादः वर्तते । काश्मीरविषये नीलमुनिप्रोक्तं नीलमुनिपुराणं सर्वप्रथममस्ति । कह्लणस्य 'राजतरङ्गिणी' इति ऐतिहासिकं महाकाव्यं काश्मीरस्य नृपाणां विषये, अर्थनीतिविषये, भौगोलिकस्थितिविषये, सामाजिकस्थितिविषये च सम्यक् सुचनां प्रददाति । राज्ञां चरित्रं शासनप्रणाली चापि आलोचिता । काश्मीरे दर्शनीयस्थानविषये आलोकपातः कृतोऽस्ति । सरलसंस्कृतेन रचितं छन्दोमयम् ऐतिहासिकं खण्डकाव्यमिदं अत्र प्रकृतिवर्णनं तथा संस्कृतिवर्णनं सुमधुरम्अस्ति । सूर्यमणिरथःमहोदयः काश्मीरोदयखण्डकाव्ये काश्मीरस्य शोभावर्णनमुत्तमरूपेण कृतम्

[5] काश्मीरोदयम्-श्लोक- १५३
[6] काश्मीरोदयम्-श्लोक- १६५
[7] काश्मीरोदयम्-श्लोक- १६६
[8] काश्मीरोदयम्-श्लोक-१४२

सन्दर्भग्रन्थसूची

1. रथः सूर्यमणिः। काश्मीरोदयखण्डकाव्यम्। प्रथमसंस्करणम्। पुरी: श्रीसदाशिवसंस्कृतपरिषद्; 2018।
2. रथः सूर्यमणिः। परोपकारी। प्रथमसंस्करणम्। पुरी: श्रीसदाशिवसंस्कृतपरिषद्; 2016।
3. रथः सूर्यमणिः। निबन्धशतकम्। प्रथमसंस्करणम्। पुरी: श्रीसदाशिवसंस्कृतपरिषद्; 2017।
4. शर्मा रामप्रकाशः। संस्कृतसुभाषितकोषः। वाराणसी: चौखम्बा संस्कृत सीरीज कार्यालय; 2015।
5. उपाध्यायः बलदेवः। संस्कृतसाहित्येतिहासः। वाराणसी: शारदा निकेतन; 2018।

Creative Commons (CC) License

This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution–Non-Commercial–No Derivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0) license. This license permits sharing and redistribution of the article in any medium or format for non-commercial purposes only, provided that appropriate credit is given to the original author(s) and source. No modifications, adaptations, or derivative works are permitted under this license.

About the Corresponding Author

सुरजविश्वालः राष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य तिरूपति-परिसरस्य शोधच्छात्रः अस्ति। सः संस्कृतसाहित्ये, विशेषतः काव्यशास्त्रे, साहित्यालोचने, भारतीयसंस्कृत्याः अध्ययन-मनने च विशेषरुचिं वहति। तस्य अनुसन्धाने संस्कृतग्रन्थानां समीक्षात्मकम् अध्ययनम्, सांस्कृतिकमूल्यानां संरक्षणम्, तथा पारम्परिकज्ञानस्य संवर्धनं प्रमुखलक्ष्यं वर्तते।

© 2026 सुरजविश्वालः. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC ND).https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/